

men. Zo voerden de Zilvermeeuwen in de jaren zestig hun kuikens op Terschelling voor ruim de helft met huis-
houdelijk afval en met vissen die van kotterschepen af-
komstig waren. De dagelijkse gewichtstoename van jon-
gen die naast voedsel van natuurlijke herkomst met afval
werden gevoerd, was, afhankelijk van het jaar, gemid-
deld 5 tot ruim 8 gram hoger dan jongen die geen afval
kregen gevoerd. Ook buiten het broedseizoen speelden
vuilnisbelten in die tijd een belangrijke rol. In de winter
verbleef een kwart van de populatie in NO-Nederland
permanent op vuilnisbelten en in havens, steden en dor-
pen. Bij slecht weer (geringere toegankelijkheid van
voedselgronden op het wad) kon het percentage hier op-
lopen tot meer dan 80.

In de loop van de jaren tachtig en negentig is de voed-
selsituatie voor de broedvogels op de Waddeneilanden
verslechterd (minder vis per meeuw beschikbaar). Paral-
lel hieraan nam het volume van de eieren af (Zilver-
meeuw; Kleine Mantelmeeuw geen gegevens) en groei-
den de jongen minder hard dan in meer gunstige
voedselsituaties. Ook het broedsucces nam sterk af (op
Terschelling voor beide soorten met meer dan 90%).
Voor de Zilvermeeuw is ook de situatie buiten het broed-
seizoen in vergelijking met de jaren zestig verslechterd,
doordat thans veel minder eetbaar afval wordt gestort
dan voorheen. Deze veranderingen kunnen de stabilisa-
tie c.q. afname van de aantallen broedparen op de Wa-
deneilanden goed verklaren.

Uit experimenteel onderzoek bij de Kleine Mantel-
meeuw is gebleken dat bij voedselschaarste in het broed-
seizoen de voedselvluichten van de wijfjes langer duren,
de ouders aanzienlijk minder vaak samen op het territo-
rium aanwezig zijn en de kuikens veel minder in hun
schuilplaatsen verblijven en meer luid roepend in het ter-
ritorium rondlopen dan onder meer gunstige voedselom-
standigheden het geval is. Deze gedragsveranderingen
vergroten de kans op predatie van de jongen en dragen
zo mede bij tot het huidige lage broedsucces van de
meeuwen op de Waddeneilanden (figuur 5).

Kees (C. J.) Camphuysen, Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee, Postbus 59, 1790 AB Den Burg, Texel. CSR Consultancy, Ankerstraat 20, 1794 BJ Oosterend, Texel

Mardik F. Leopold, Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN-DLO), Postbus 167, 1790 AD Den Burg, Texel

Arie L. Spaans, Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN-DLO), Postbus 23, 6700 AA Wageningen

Eric W.M. Stienen, Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN-DLO) en Rijksuniversiteit Groningen, Postbus 23, 6700 AA Wageningen

Jan Veen, Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek (IBN-DLO), Postbus 23, 6700 AA Wageningen

Landelijke Dag 1998

Op zaterdag 28 november 1998 organiseerden SOVON Vogelonderzoek Nederland (SOVON), de Nederlandse Ornithologische Unie (NOU) en Vogelbescherming Nederland de jaarlijkse Landelijke Dag in de stadsschouwburg te Nijmegen. Deze dag stond in het teken van het 25-jarig-jubiläum van SOVON. Hieronder volgen de samenvattingen van de gehouden lezingen.

Atlasproject, stand van zaken, vooruitzichten

JAN WILLEM VERGEER (SOVON)

Het nieuwe Nederlandse Atlasproject voor broedvogels is in het voorjaar van 1998 van start gegaan. Ondanks de wat krappe voorbereidingstijd kunnen we terugzien op een zeer geslaagd eerste jaar: meer dan 500 van de 1680 Nederlandse atlasblokken zijn dit jaar reeds onderzocht! Dat is te danken aan de meer dan duizend vogelaars, die - al dan niet gezamenlijk - de moeite namen om één of meerdere atlasblokken uit te kammen. Chapeau dus voor onze actieve achterban!

De meeste Nederlandse vogelaars zijn inmiddels goed bekend met de atlasmethodiek. Het betreft deels een herhaling van de oude atlas: zoveel mogelijk soorten broedvogels in het atlasblok scoren dus. Een belangrijk nieuw onderdeel is het 'relatieve' telwerk in acht van de 25 kilometerhokken waaruit een atlasblok bestaat. Dit is de simpelste en minst arbeidsintensieve manier om betrouwbare informatie over dichtheden van gewone vogelsoorten te verzamelen. De eerste resultaten geven aan, dat we op de goede weg zijn: de voorlopige kaarten van Fazant en Veldleeuwerik geven forse verschillen in dichtheid per regio aan.

Voor de zeer talrijke soorten is het puntonderzoek in het leven geroepen. Door de kleinere waarneemkans kan ook bij bijvoorbeeld de Merel nog een duidelijk verschil in dichtheid tussen verschillende regio's worden vastgelegd.

Voor de wat schaarsere soorten is het vaak wat eenvoudiger om een reële aantalschatting voor een atlasblok te geven. Vandaar dat we daar bij deze soorten ook om vragen. Ook hier zijn de resultaten veelbelovend: zo lijken we de verdere opmars van de Nijlgans in Nederland goed vast te gaan leggen. Hetzelfde, maar dan in omgekeerde richting, geldt voor de Tapuit. De Blauwborst gaat al jaren lekker, maar de grote toename lijkt voorbij. Voorzichtigheid is echter geboden: er moeten immers nog een dikke duizend blokken geteld worden!

Een belangrijk voordeel ten opzichte van het eerste atlasproject is dat we nu een vergelijking kunnen maken met die eerdere atlas. Dat levert voor verschillende soorten een bijzonder interessant beeld op: van een schijnbare inkrimping van het areaal (Steenuil, Houtsnip) tot een forse uitbreiding (Appelvink, Bosuil). Het gemiddeld aantal Rode-Lijstsoorten per blok ligt flink wat lager dan 25 jaar terug: de bange vermoedens omtrent deze soorten blijken dus - helaas - aardig te kloppen.

In 1999, het tweede veldjaar en alweer één na laatste veldjaar van het project, hopen we een flinke slag te slaan. Op dit moment zijn alweer 248 blokken 'geclaimd' voor 1999, maar we hopen natuurlijk dat dat er

nog veel meer gaan worden. Bij de SOVON-stand hangt een kaart met nog niet uitgegeven atlasblokken. Vogelend Nederland: grijp uw kans en schrijf u vandaag nog in als atlasteller!

SOVON, een jeugdportet

JAN WATTEL

Al sedert het begin van deze eeuw zijn in ons land waarnemingen over vogels verzameld, soms meer, soms minder systematisch. Veel van deze gegevens werden bijeengebracht door lokale vogelwerkgroepen, die sedert 1963 samenwerkten in het Contactorgaan voor Vogelstudie waarvan Ko Steenman vele jaren de motor was. Veel waarnemingen werden ook verzameld door Staatsbosbeheer (Sjoerd Braaksma) en op het kantoor van het uit Staatsbosbeheer voortgekomen RIVON, later het RIN (Jan Rooth). Veel gegevens zijn ook voorgoed te ruste gelegd in zakboekjes en persoonlijke archieven. In Groot-Brittannië coördineerde sedert 1933 de British Trust for Ornithology het vogelonderzoek door amateurs. In 1970 kwamen veel medewerkers van de BTO naar Nederland omdat in Den Haag het 15^e Ornithologische Congres werd gehouden. Ze constateerden hoeveel vogelonderzoek in ons land werd gedaan, maar ook hoe versnipperd de organisatie daarvan was. In feite gold dat ook op Europese schaal. In allerlei landen gebeurde van alles, maar men was er wederzijds niet erg goed van op hoogte.

De BTO nam toen het initiatief voor een Europese conferentie over Standardization in European Ornithology (de Green Park Conference). Hoewel de helft van de deelnemers één of meer dagen met griep op bed lag, was deze conferentie een groot succes. Niet zozeer omdat verregaande standaardisatie werd bereikt als wel door de kennismaking van mensen uit allerlei landen met de BTO. Ze gingen naar huis met de gedachte dat wat in Groot-Brittannië kon, ook in hun eigen land kans van slagen had. De Nederlandse deelnemers (Hans van Balen, Luit Buurma en Jan Wattel) ondernamen een poging om de NOU om te bouwen tot een BTO-achtige organisatie. Dat heette toen het Deense model, omdat de Danske Ornithologiske Förening, zowel een wetenschappelijk tijdschrift uitgaaf als veldwerk organiseerde. De NOU hechtte echter, achteraf waarschijnlijk terecht, te zeer aan de continuïteit van de tijdschriften *Ardea* en *Limosa* om zich te wagen aan een experiment met een bureau voor de organisatie van veldonderzoek.

Anderzijds werkte de NOU graag mee aan de oprichting van zo'n bureau volgens het Britse model, dus met gescheiden organisaties. De toenmalige directeur van de BTO, J. J. M. Flegg, werd uitgenodigd voor een lezing en voor overleg over de vraag hoe je zoiets in het vat moest gieten. Deze adviseerde om te beginnen met een Atlasproject. Daar konden zeer veel mensen aan meedoen en er zou een tastbaar resultaat worden bereikt. Toen besloot Herman Klomp als voorzitter van de NOU tevens het voorzitterschap van de Stichting SOVON op zich te nemen. Luit Buurma, die diep doordrongen was van de mogelijkheden van het werk met waarnemersnetwerken is geruime tijd secretaris geweest.

Natuurlijk was er in het begin helemaal geen kantoor en heeft het ook nog even geduurd voor de eerste medewerker kon worden benoemd. Dat werd Ray Teixeira die

het werk aan de eerste atlas ging coördineren. Het RIN bood gastvrijheid, zodat hij tenminste een plek had om zijn werk te doen. Je zou kunnen zeggen dat met het verschijnen van de Atlas van de Nederlandse Broedvogels de jeugdperiode van SOVON is geëindigd.

Atlasproject Brabant-West

HIDDE BULT (SWEV)

In vergelijking met andere regio's was de verspreiding van broedvogels in het westelijk deel van Noord-Brabant (West-Brabant) slechts summier bekend, omdat er na het verschijnen van de Atlas van de Nederlandse Broedvogels nauwelijks systematisch avifauna-onderzoek heeft plaatsgevonden. Daarom was het doel van het project het maken van een atlas van de broedvogels van West-Brabant, inclusief dorpen en steden. Van kolonievogels, zeldzame en schaarse soorten werden zowel de verspreiding als de aantallen bepaald.

Deze lijst omvatte de bijzondere soorten in het BMP-project van SOVON, aangevuld met een reeks vogels die schaars zijn in West-Brabant (Scholekster, Kievit, Holenduif, Zomertortel, Koekoek, Grote Bonte Specht, Veldleeuwrik, Graspieper, Boompieper, enz.). Deze categorie vormde de ruggengraat van het project. Van de meest algemene soorten werd alleen de verspreiding per kilometerhok onderzocht. De onderzoeksmethode was afgeleid van de uitgebreide territoriumkartering, waarvoor een beknopte handleiding, gebaseerd op die van het bijzondere soortenproject (BSP) van SOVON werd ontworpen. Het veldwerk vond plaats in de periode 1990-94, aanvullende gegevens uit de periode 1985-97 werden meegenomen. Vrijwilligers, verenigd in het Samenwerkingsverband van West-Brabantse Vogelwerkgroepen (SWEV) inventariseerden dorpen, steden, natuurgebieden en bossen; beroepskrachten van de Provincie waren verantwoordelijk voor het agrarisch gebied, inclusief afwijkende landschapselementen. Staatsbosbeheer stelde inventarisatierapporten van haar terreinen beschikbaar. De Provincie droeg zorg voor administratieve steun, verwerking en analyse van de gegevens en de uiteindelijke verslaglegging.

Dankzij de goede samenwerking tussen alle betrokkenen lukte het uiteindelijk om het onderzoeksgebied (1700 km²), inclusief steden en industrieterreinen, vlakdekkend te karteren. Alleen in de Biesbosch ontbrak helaas de animo om aan het project mee te doen. Hier werden BMP en BSP gegevens uit het SOVON-archief benut. Alle territoria van de schaarse soorten zijn inmiddels ingevoerd in het geografisch informatiesysteem van de Provincie, voor de algemene soorten is dit proces nog gaande. In 1999 begonnen verwerking en analyse, de publicatie van de uiteindelijke atlas is gepland voor eind 2000.

De voorlopige resultaten suggereren dat Buizerd, Havik, Sperwer, Bosuil, Groene Specht, Holenduif, Boomleeuwrik en Gekraagde Roodstaart talrijker zijn in bossen op de zandgronden dan ooit vermoed werd. Wel bestaan er soms grote regionale verschillen. Vuurgoudhaan, Zanglijster en Goudvink worden talrijker in het oosten, voor Havik, Nachtzwaluw, Zomertortel, Boomleeuwrik, Gekraagde Roodstaart en Boomklever geldt het omgekeerde.

Anderzijds zijn Houtsnip, Nachtegaal en Geelgors bij-

na weggevaagd van de zandgronden. In het agrarisch gebied waren Roodborsttapuit, Blauwborst en in mindere mate Patrijs soms opvallend goed vertegenwoordigd. Steden en dorpen verrasten eveneens. Het zijn momenteel niet alleen bolwerken voor stadsvogels als Zwarte Roodstaart en Gierzwaluw, maar ook een belangrijk toevluchtsoord voor Zanglijster, Groenling en Putter. Kuifleeuweriken huisden zelfs alleen nog maar in steden (Breda, Etten-Leur en Roosendaal), maar in een ontgoocheland laag aantal (12 paren in 1994). De bodem, klei of zand, bleek een enorm stempel te drukken op de avifauna van een dorp.

Zomertortel, Huiszwaluw, Zanglijster, Spotvogel, Putter en Kneu zijn veel talrijker in kleidorpen; Roodborst, Zwarte Roodstaart en Gekraagde Roodstaart, Boomkruiper en Vlaamse Gaai prefereren dorpen op zand. Uit de categorie zeldzaamheden werden onder meer territoria van Roodhalsfuut, Smient, Pijlstaart, Zomertaling, Grauwe Kiekendief, Slechtvalk, Steltkluut, Velduil, Draaihals en Grote Kruisbek gevonden. Ondanks de betrekkelijk geringe oppervlakte (ongeveer 5 % van Nederland) is West-Brabant voor een soort van eutrofe vennen (Geoorde Fuut, 1994 37 paren), twee soorten van zilte, schaars begroeide zandplaten (Strandplevier, 1994 54 paren en Kluut) en een soort van open bos en heide (Nachtzwaluw, raming 1997 100-105 paren) zelfs van nationaal belang. Uit dit lijstje volgt tevens de grote landschappelijke diversiteit van West-Brabant. Die komt sterk tot uiting op de Brabantse Wal, waar 6700 ha bossen, stuifzanden en vennen één van de grotere aaneengesloten natuurgebieden van Nederland vormen.

Aantalsontwikkelingen van karakteristieke moerasvogels in Nederland in 1965-95

CHRIS VAN TURNHOUT (SOVON)

In de 19e en 20e eeuw is de oppervlakte aan moerasgebieden in Nederland sterk afgenomen. Door bedijking en ontwatering zijn rivierstroomgebieden in een strak keurslijf gebonden, waardoor nauwelijks plek meer is voor de van oorsprong aanwezige natte biotopen. Daarnaast zijn veel moerassen omgevormd tot agrarisch en stedelijk gebied, een proces dat pas recentelijk gestopt is. De resterende moerassen hebben, vooral gedurende de laatste decennia, sterk in kwaliteit ingeboet. Dit alles heeft geresulteerd in het hoofdzakelijk agrarisch landschap van nu, waaruit grote moerasgebieden zijn verdwenen en de kleine moerassen versnipperd zijn geraakt. Desondanks bezit ons land nog tal van wetlands die van internationaal belang zijn, niet in de laatste plaats door de grote aantallen vogels die er verblijven. Verscheidene vogelsoorten zijn zelfs gebonden aan deze moerasgebieden: ze broeden, foerageren en overwinteren in open zoetwatermoerassen, rietmoerassen en moerasbossen.

In dit verhaal worden de langetermijn populatie-ontwikkelingen van de karakteristieke Nederlandse moerasvogels gereconstrueerd. Dit is gedaan met behulp van analyse van het materiaal van de broedvogelprojecten van SOVON en CBS. Het Broedvogel Monitoring Project loopt sinds 1984; voor de periode daarvoor is gebruik gemaakt van het Oude-Tijdreeksen-bestand. Hierin zijn de resultaten van herhaalde broedvogelinventarisaties uit de periode 1965-84 verzameld. Hoewel de gegevens

destijds op een minder gestandaardiseerde manier tot stand kwamen dan tegenwoordig, werden alle tellingen waarbij de inspanning en methode gelijk was tussen de jaren bruikbaar geacht voor trendberekening.

Vier soorten zijn met meer dan een factor vijf afgenomen in de periode 1965-95: Woudaapje, Zwarte Stern, Grote Karekiet en Baardmannetje. Het Woudaapje is zelfs met 95% in aantal afgenomen en er zijn op dit moment niet veel meer dan tien broedparen aanwezig in ons land.

Nog eens vijf soorten vertonen een achteruitgang, maar met minder dan een factor vijf: Roerdomp, Kwak, Purperreiger, Snor en Rietzanger. De aantallen van Kroonarend en Porseleinhoen vertonen schommelingen zonder dat er in 1965-95 sprake is van een duidelijke trend. Drie soorten zijn in aantal toegenomen (Lepelaar, Waterral en Rietgors) en nog eens zes soorten zijn toegenomen met meer dan een factor vijf: Aalscholver, Grauwe Gans, Bruine Kiekendief, Blauwborst, Kleine Karekiet en Buidelmees. De Grauwe Gans en de Blauwborst zijn van alle betrokken moerasvogels het sterkst toegenomen, terwijl de Buidelmees in de periode als nieuwe broedvogel verscheen. Vooral broedvogels gebonden aan overjarig waterriet en relatief voedselarme wateren zijn in aantal afgenomen, terwijl soorten van drogere moerassen met opslag van bos en struweel en soorten van relatief voedselrijke wateren zijn toegenomen.

Aantalsveranderingen van jaar op jaar worden veelal veroorzaakt door wisselende omstandigheden in de broed- en/of overwinteringsgebieden. De strengheid van de winter kan een deel van de variatie in de aantallen Roerdompen en Waterrallen verklaren. Rietzangers en Purperreigers zijn afhankelijk van de hoeveelheid neerslag in hun overwinteringsgebieden in tropisch Afrika. De trends op de lange termijn zijn de resultante van diverse grootschalige processen die invloed hebben op de overleving en/of reproductie van moerasvogels. Een afname van het oppervlakte geschikt biotoop in zowel de broed-, doortrek- als overwinteringsgebieden wordt over het algemeen beschouwd als de belangrijkste oorzaak van de afname van moerasvogelsoorten. De kwaliteit van de resterende moerasgebieden wordt aangetast door verdroging, verlanding, veranderingen in waterbeheer en eutrofiëring. De effecten van eutrofiëring zijn echter niet eenduidig, omdat sommige soorten hier juist van geprofiteerd lijken te hebben (Aalscholver). Habitatfragmentatie, vervuiling en vervolging hebben ook een belangrijke rol gespeeld, de laatste twee factoren tegenwoordig vooral tijdens de trek en in de overwinteringsgebieden. Verstoring door recreatie is waarschijnlijk alleen zijdelings van belang, terwijl verzuring, klimaatveranderingen, biogeografische processen, predatie en herintroductie nauwelijks of slechts voor enkele soorten van belang zijn.

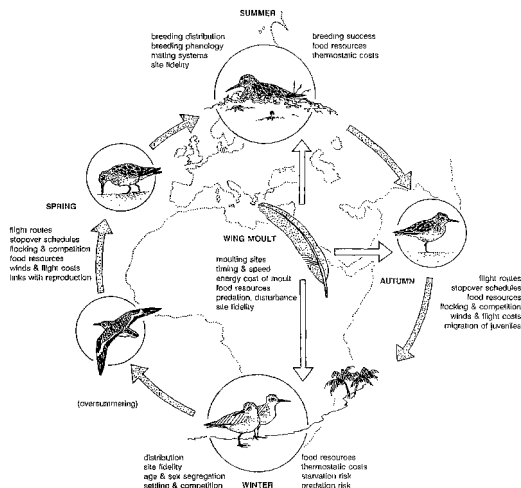
Tussen Taimyr en de Tafelberg: WIWO-vrijwilligers in actie voor de bescherming van internationale wetlands

ERIC MARTEIJN (Stichting WIWO Nederland)

De Stichting WIWO (Werkgroep Internationaal Watervogel en Wetland Onderzoek) is opgericht in 1983 als

100 Years of Bird Counts in North America

SAM DROEGE (Head of the monitoring development group for the US Geological Survey, Patuxent Wildlife Research Center)

Tekening: Hans Schekkerman
 Bron: WIWO FORWARD PLAN 1994

een initiatief ondersteunende organisatie voor vrijwilligers, die door onderzoek naar watervogels in relatie tot hun habitat een bijdrage levert aan natuurbescherming en natuureducatie.

De jaarlijkse levenscyclus van watervogels (zie figuur), die broeden, trekken, ruïen, opvetten en overwinteren bepaalt de algemene lijn van het onderzoek van de stichting. Immers effectieve bescherming van watervogels en hun leefgebieden is alleen dan mogelijk als voldoende informatie uit elk deel van deze jaarcyclus bekend is. Dit werk vindt hoofdzakelijk plaats in de gebieden langs de Oost-Atlantische trekroute tussen de broedgebieden in Siberië en de Afrikaanse overwinteringsgebieden.

WIWO-studies kunnen grofweg in twee verschillende lijnen van onderzoek worden verdeeld: monitoring (tellen) van watervogels en onderzoek naar het trekgedrag. De eerste lijn levert de informatie die nodig is om het internationaal belang van wetlands te kennen. De tweede lijn, inclusief studies naar trekstrategie en voedsel生态学 op de 'tussenstations', is erop gericht om de meest kwetsbare schakels voor overleving en voortplanting in de trekroute te leren kennen.

Sinds haar oprichting heeft WIWO in 22 landen met ruim 200 vrijwilligers 65 projecten uitgevoerd. In alle projecten is er steeds naar gestreefd optimaal met de nationale en lokale mensen samen te werken. Om al dit werk mogelijk te maken ontving WIWO hiervoor in totaal c. 2.2 miljoen gulden van tientallen organisaties.

De resultaten van het onderzoek worden toegankelijk gemaakt voor iedereen die actief is in de wereld van de bescherming van internationale wetlands door middel van de WIWO rapportenserie, aangevuld met artikelen voor een breed publiek en/of wetenschappelijke tijdschriften. Tot op heden zijn er c. 70 rapporten verschenen en ruim 100 publicaties.

Volunteer monitoring in North America began in 1883 with the formation of the Committee of Bird Migration within the American Ornithologists' Union. They enlisted the help of hundreds of observers from throughout North America who recorded and mailed in their observations of the arrival dates, locations, and commonness of birds. That system was active until the 1940's with 6 million cards filled out. Bird Banding began around 1901 and initially was run entirely by volunteer bird clubs. There are now 2400 banders in North America and an associated 80 bird observatories, banding over 1.2 million birds each year. In 1900 the National Audubon Society started the Christmas Bird Count to protest the shooting of songbirds for sport during the Christmas season. That evolved into a loose system of about 2000 15-mile diameter counting circles. In the mid-40's volunteers had started counting birds at raptor migration concentration sites (over 200 sites manned each year). In the 1960's a program to sample breeding birds using 50 point count stops along small roads began. The Breeding Bird Survey now has 4100 permanent routes throughout the continent. The International Shorebird Survey began in the 1970's, collecting data at over 600 sites. In the 1980's a coordinated program began for monitoring birds that attend feeders using several thousand participants. Recently, the Institute for Bird Populations Studies designed the Mapping Avian Productivity and Survivorship program and now has a network of over 200 sites that band birds during the summer to estimate their productivity and survivorship. In the past few years investigations have begun to explore the use of NEXRAD radar to track the movement of birds. Finally, a myriad of more local programs exist to count birds during spring migration, monitor loon populations, monitor seabird colonies, track changes in birds that use nest boxes, programs that use checklists, and many regional atlas, and mapping programs. Volunteers provide the bulk of data on the population status of the common, non-hunted birds of North America. These data are irreplaceable and work continues to increase their value by applying modern statistical and sampling techniques to these programs.

Sam Droege, USGS Patuxent Wildlife Research Center, 12100 Beech Forest Dr. Laurel MD 20708-4038, USA

Hide Bult, Begoniastraat 31, 4645 CA Putte

Chris van Turnhout en Jan Willem Vergeer, SOVON Vogelonderzoek Nederland, Rijkstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen

Eric C. L. Marteijn, Stichting WIWO Nederland, Postbus 925, 3700 AX Zeist

Jan Wattel, Prinses Irenelaan 9, 1911 HT Uitgeest